

MUSIQI SƏNƏTİ

UOT 781.1.

ORCID: 0000-0001-6251-7556

<https://doi.org/10.52094/YDND9740>

Yasin Xəlilov Xələf oğlu
Bakı Mühəndislik Universiteti
dosent
yxalilov@beu.edu.az

MUSIQIDƏ KÜRƏVİLİK: DAİRƏVİ HARMONİYANIN METAFİZİKASI

Xülasə: Bu tədqiqat musiqidə kürəvilik fenomenini multidissiplinar yanaşmayla araşdırır və bu prinsiplərin musiqi sənətinin müxtəlif aspektlərindəki təzahürlərini təhlil edir. Məqalə kürəviləyin musiqidəki rolunu fiziki, akustik, struktur, mədəni və psixoloji səviyyələrdə incələyir. Tədqiqat göstərir ki, kürəvi və dairəvi formalar musiqinin fundamental əsaslarından biridir. Səsin fiziki təbiəti kürəvi dalğalar şəklində yayılır və bu prinsip musiqi alətlərinin dizaynından tutmuş konsert zallarının memarlığına qədər geniş tətbiq tapır. Dünyanın demək olar ki, bütün mədəniyyətlərində dairəvi musiqi alətləri – çərçivə nağaraları, dəf, qaval, gonglar, tabla, tar, saz, kaman, zurna, balaban və digər alətlər – optimal akustik xassələrə malik olmaq üçün bu formaya əsaslanır. Harmonik nəzəriyyədə “Beşlilərin Dairəsi” kimi fundamental konseptlər, musiqi kompozisiyasında dövrü strukturlar və minimalist musiqidə loop texnikaları kürəviləyin mücərrəd təzahürləridir. Xalq musiqisində dairəvi rəqslər, ritual mərasimlər və icma birliyi yaratma praktikasını universal xarakter daşıyır.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, musiqidə kürəvilik təkcə estetik və ya texniki məsələ deyil, həm də insan psixologiyası, sosial əlaqələr və mədəni kimlik formalaşmasında mühüm rol oynayan universal prinsipidir. Bu prinsiplər gələcəkdə kvant musiqi, holografik səs və neyro-musiqi interfeyslər kimi yeni texnologiyaların inkişafında da əhəmiyyətli rol oynayacaq.

Açar sözlər: Kürəvilik, dairəvi formalar, musiqi akustikası, harmonik dairələr, dövrü strukturlar, musiqi alətləri, multidissiplinar tədqiqat, mədəni simvolizm.

Giriş. Məlumdur ki, kürə və dairə formaları bir-biri ilə daxili və fəlsəfi cəhətdən sıx bağlı olan iki universal arxetipdir. Dairə – iki ölçülü müstəvidə bərabər məsafəli nöqtələrin cəmidir, kürə isə bu prinsipin üç ölçülü fəzada təzahürüdür. Başqa sözlə, kürə – dairənin fəzadakı uzantısı, tamamlanmış həndəsi varlığıdır. Əgər dairə mücərrəd sonsuzluq və təkrarlanma ideyasını ifadə edərsə, kürə bu ideyanın cisimləşmiş, maddiləşmiş formasıdır. Dairəlik – hərəkət, təkrarlanma, çevrə və harmoniya ideyaları ilə əlaqələndirilir. Kürə isə mükəmməllik, tamlıq və mərkəzdə toplanma kimi simvolik anlayışları daşıyır.

Kürəvilik və dairəvilik, kainatın ən fundamental və universal prinsiplərindən biridir. Bu forma, atomun elektron orbitlərindən tutmuş qalaktikaların spiral strukturlarına qədər, mikrokosmosdan makrokosmosa qədər hər yerdə özünü göstərir. Lakin kürəviliyin təzahürü yalnız fiziki aləmlə məhdudlaşmır – o, insan mədəniyyətinin, sənətinin və düşüncəsinin də dərin təməllərində yer alır. Fizika elminin fundamental qanunları, kürəvi formaların niyə bu qədər geniş yayıldığını izah edir. İzoperimetrik prinsipə görə, verilmiş həcm üçün ən az səth sahəsinə malik olan forma kürədir. Bu, enerji qənaətinin və struktural səmərəliliyin təbii nəticəsidir. Su damcıları mükəmməl kürə formasını alır, çünki səth gərilməsi onları minimal enerji vəziyyətinə gətirir. Planetlər kürəvi formaya malik olur, çünki cazibə qüvvəsi kütləni mərkəzdən bərabər məsafədə yerləşdirməyə çalışır.

Bu fiziki prinsiplər, təbiətdə saysız-hesabsız nümunə yaradır: günəş və digər ulduzlar, planetlər və peyklər, hüceyrələr və virus hissəcikləri, tozcuqlar və sporlar – hamısı kürəvi və ya kürəyə yaxın formalara malikdir. Təbiət, sanki öz daxili hikmətində kürəviliyin mükəmməlliyini kəşf etmişdir. İnsan mədəniyyəti də bu universal prinsipi öz yaradıcılığında əks etdirmişdir. Qədim zamanlardan bu günə qədər, memarlıq tarixində kürəvi və dairəvi formalar xüsusi yer tutur. Roma Panteonunun möhtəşəm günbəzi, İslam memarlığının zarif qübbələri, Bizans kilsələrinin ruhani günbəzləri – bütün bunlar insanın kürəvi mükəmməlliyə olan axtarışının nəticəsidir. Dairəvi planlaşdırma, qədim məbədlərdən müasir konsert zallarına qədər geniş istifadə tapır. Bu forma, məkanın mərkəzindən bütün istiqamətlərdə bərabər yayılma imkanı yaradır və

iştirakçılar arasında bərabərlik hissi formalaşdırır. Stonehenge-in dairəvi daş düzülüşündən tutmuş müasir amfiteatrlara qədər, bu prinsip min illərdə insanları bir araya gətirən məkanların əsasını təşkil edir. İnsanın gündəlik həyatında da kürəvi formalar hər yerdədir. Mətbəx qablarından tutmuş ev əşyalarına qədər, dairəvi və kürəvi dizayn həm praktik, həm də estetik üstünlüklər təmin edir. Çömçə qablar, metal qazanlar, taxta kasalar – bunların hamısı kürəvi formanın ergonomik və funksional üstünlüklərindən istifadə edir. Bu formalar, həmçinin təmizlik asanlıq, material qənaəti və struktural möhkəmlik baxımından da üstünlük təşkil edir. Dairəvi formalar, stress paylanmasını optimallaşdırır və çatların yaranma ehtimalını azaldır. İnsan əlinin anatomiyası da dairəvi obyektləri tutmaq üçün təkamül etmişdir, bu da bu formaların geniş yayılmasının səbəblərindən biridir. Yeri gəlmişkən, musiqi alətlərinin hazırlanmasında və istifadəsində bu amil xüsusi bir əhəmiyyət kəsb edir.

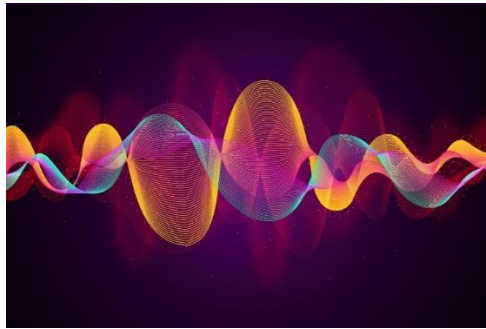
Kürəvilik, yalnız fiziki və praktik deyil, həm də dərin ruhani məna daşıyır. Dünya mədəniyyətlərinin əksəriyyətində dairə, sonsuzluq, kamillik və vəhdətin simvolu kimi qəbul edilir. Bu anlayış dini mərasimlərdən xalq ənənələrinə qədər geniş spektrdə özünü göstərir.

Dairəvi rəqslər, ritual mərasimlər, dini toplantılar - bütün bunlarda dairəvi forma mərkəzi rol oynayır. Amerika yerli xalqlarının "Medicine Wheel" ənənəsindən tutmuş Sufi səma rəqsinə qədər, dairəvi hərəkət ruhani təcrübənin ayrılmaz hissəsidir. Bu ənənələrdə dairə, həyatın dövrü təbiətini, təbiətlə harmoniyanı və icma birliyini simvolizə edir. Afrika xalqlarının dairəvi kənd düzülüşləri, Asiya mədəniyyətlərinin mandala ənənələri, Avropa xalq rəqslərinin dairəvi formaları - hamısı kürəvililiyin universal ruhani dilini danışır. Bu formalar, insanları bir araya gətirir, bərabərlik yaradır və kollektiv şüur formalaşdırır.

Təsviri sənətlərdə də kürəvi formalar mərkəzi yer tutur. Qədim mağara rəsmlərindən müasir abstrakt sənətə qədər, dairə və kürə formaları sənətkarların sevimli motivləri olmuşdur. Bu formalar, həm kompozisiya balansını yaratmaq, həm də dərin simvolik mənaları ifadə etmək üçün istifadə edilir. Heykəltəraşlıqda kürəvi formalar, mükəmməllik və harmoniyanın ifadəsi kimi qəbul edilir. Qədim Yunan heykəltəraşlarından müasir minimalist sənətçilərə qədər, kürə forması sənət əsərlərində xüsusi yer tutur. Bu forma, tamaşaçıda

sakinlik və harmoniya hissi yaradır, gözün formanın ətrafında rahat hərəkət etməsinə imkan verir.

Musiqiyə doğru: Səsin kürəvi təbiəti. Bu universal kürəvilik prinsipinin sənətin digər sahələrində bu qədər geniş yayılması, təbii olaraq sual doğurur: musiqi sahəsində bu prinsip necə təzahür edir? Səsin fiziki təbiəti özü kürəvidir – səs dalğaları mənbədən bütün istiqamətlərdə dairəvi şəkildə yayılır (şəkil 1). Bu fiziki həqiqət, musiqinin strukturunda, alətlərinin dizaynında və icra ənənələrində necə əks olunur?

Şəkil 1. Səs dalğalarının yayılması

Musiqi, zaman sənəti olduğu üçün kürəvilik burada məkan forması deyil, zaman strukturu və harmonik münasibətlər şəklində özünü göstərir. Harmonik dairələr, ritmik dövriyyələr, melodik spirallar – bütün bunlar musiqidə kürəviliyin təzahür formaları ola bilər.

Bu məqalədə biz, kürəviliyin universal prinsipinin musiqi sahəsindəki təzahürlərini araşdıracağıq. Qədim musiqi nəzəriyyələrindən müasir akustik texnologiyalarına qədər, dairəvi musiqi alətlərindən harmonik dairələrə qədər, xalq rəqslərindən musiqi terapiyasına qədər – musiqinin hər sahəsində kürəviliyin izlərini axtaracağıq. Bu səyahət bizə göstərəcək ki, musiqi də digər sənət sahələri kimi kainatın bu fundamental prinsipini öz dilində danışır və insanlığın kürəvi harmoniya axtarışında öz töhfəsini verir. Səsin dairəvi yayılmasından başlayıb, insan qəlbinin dairəvi ritmlərinə qədər, musiqi kürəviliyin ən dərin və ən universal ifadələrindən biridir.

Musiqi, insanlığın ən qədim və universal dillərindən biri olaraq, kürəvi və dairəvi formaları həm fiziki strukturlarında, həm də mücərrəd kompozisiya prinsiplərində geniş şəkildə əks etdirir. Səsin fiziki təbiəti, musiqi alətlərinin forması, harmonik strukturlar və icra ənənələri – bütün bunlar kürəviliyin musiqidəki dərin köklərini nümayiş etdirir [1, 2].

1. Musiqinin fiziki əsasları və akustik kürəvilik. Musiqinin kürəvi təbiətini anlamaq üçün ilk növbədə bu anlayışın özünün dəqiq tərifini vermək zəruridir. Kürəvilik musiqidə yalnız həndəsi forma deyil, həm də dərin fəlsəfi və elmi prinsipdir. Bu prinsip səsin fiziki qanunlarından başlayıb insan şüurunun ən dərin qatlarına qədər uzanır və musiqinin bütün aspektlərini əhatə edir.

Müasir akustika və musiqi nəzəriyyəsi tədqiqatları göstərir ki, kürəvilik musiqidə təsadüfi deyil, həqiqətən fundamental xarakter daşıyır [1, 2]. Bu prinsip həm qədim musiqi ənənələrində, həm də müasir elmi yanaşmalarda öz təsdiqini tapır və musiqinin universal dilinin əsasını təşkil edir.

1.1. Musiqidə kürəvilik anlayışının tərfi

Musiqidə kürəvilik, səsin fiziki və mücərrəd səviyyələrdə dairəvi və dövri prinsiplərə əsaslanan təşkilini ifadə edir [3]. Bu anlayış çoxşaxəli və çoxqatlı struktura malikdir və musiqinin müxtəlif aspektlərində özünü göstərir.

Bu anlayışın elmi əsaslandırılması üçün onu beş əsas kateqoriyaya bölmək məqsədəuyğundur:

Fiziki kürəvilik: Maddi təzahürlər

Fiziki kürəvilik, musiqinin ən konkret və ölçülə bilən aspektlərini əhatə edir. Bu kateqoriya aşağıdakı elementləri daxil edir:

- Musiqi alətlərinin dairəvi və ya kürəvi forması: Nağaralar, zillər, gonglar, tabla və digər zərb alətlərinin dairəvi səthləri, nəfəsli alətlərin dairəvi kəsikləri və simli alətlərin rezonator hissələrinin kürəvi formaları [4].

- Səsin kürəvi yayılması: Akustika elminin fundamental prinsipi olan səs dalğalarının mənbədən bütün istiqamətlərdə kürəvi şəkildə yayılması və bu prosesin musiqinin qavranılmasına təsiri [5].

- Akustik məkanın kürəvi dizaynı: Konsert zalları, opera teatrları və digər musiqi məkanlarının kürəvi və ya yarımkürəvi memarlıq həlləri, səsin optimal yayılması və dinləmə təcrübəsinin yaxşılaşdırılması [6].

Bu fiziki aspektlər musiqinin maddi əsasını təşkil edir və digər kürəvilik növlərinin təməlini yaradır.

Struktur Kürəvilik: Musiqi dilinin dövri təşkili

Struktur kürəvilik, musiqinin daxili təşkilində dövri və dairəvi prinsiplərin tətbiqini əhatə edir:

- Harmonik dairələr: Beşlilərin dairəsi (Circle of Fifths), dördlülərin dairəsi və digər harmonik sistemlərin dövrü strukturları, tonallıqlar arasındakı münasibətlərin dairəvi təşkili [7].

- Dövrü ritmik naxışlar: Ostinato, poliritmik strukturlar, metrik dövrüyyələr və ritmik naxışların təkrarlanması prinsipləri [8].

- Təkrarlanan melodik strukturlar: Rondo forması, variasiya dövrləri, kanon və fuqa texnikalarında dövrü prinsiplərin tətbiqi [9].

- Dairəvi kompozisiya formaları: Musiqi əsərlərinin başlanğıc materialına qayıdış prinsipi, dövrü formalar və spiral inkişaf texnikaları [10].

İcra Kürəviliyi: Performansın məkan-zaman təşkili

İcra kürəviliyi, musiqi performansının fiziki və sosial aspektlərində dairəvi prinsiplərin reallaşmasını əhatə edir:

- Dairəvi rəqslər: Xalq rəqslərində dairəvi hərəkətlər, ritual rəqslərin dövrü strukturları və müasir xoreoqrafiyada dairəvi elementlər [11].

- Kollektiv performanslar: Orkestr və xorun dairəvi düzülüşü, kamera ansambllarının dairəvi yerləşdirilməsi və interaktiv musiqi təcrübələri [12].

- Ritual mərasimlər: Dini və mədəni mərasimlərdə musiqinin dairəvi təşkili, sufi sema rəqsi, şaman ritualları və digər ruhani təcrübələr [13].

- Dairəvi səhnə düzülüşləri: Amfiteatr tipli konsert zalları, arena performansları və immersiv musiqi təcrübələrinin məkan təşkili [14].

Psixoloji Kürəvilik: Şüur və qavrayışın dövrü prosesləri

Psixoloji kürəvilik, musiqinin insan psixikasına təsirində dövrü və dairəvi prinsiplərin rolunu araşdırır:

- Zaman qavrayışı: Musiqinin zaman hissini dəyişdirməsi, dövrü strukturların temporal qavrayışa təsiri və “musiqi zamanı” anlayışı [15].

- Emosional təsir: Dövrü musiqi strukturların emosional vəziyyətə təsiri, mood dövrüyyələri və emosional rezonans fenomeni [16].

- Hipnotik effekt: Təkrarlanan musiqi naxışların trans vəziyyəti yaratması, şüur dəyişikliyi [17].

- Meditativ təcrübələr: Musiqi meditasiyasında dövrü prinsiplər, mantra və dhikr ənənələrində musiqinin rolu [18].

Sosial kürəvilik: İcma və mədəni birliyin musiqi ifadəsi

Sosial kürəvilik, musiqinin ictimai funksiyalarında dairəvi prinsiplərin təzahürünü əhatə edir:

- İcma birliyinin simvolu: Dairəvi musiqi fəaliyyətlərinin sosial birlik yaratması, kollektiv kimliyin formalaşması və mədəni aidiyyət hissini gücləndirilməsi [19].
- Sosial bağların möhkəmləndirilməsi: Musiqi vasitəsilə sosial əlaqələrin qurulması, nəsillərarası ənənə ötürülməsi və mədəni yaddaşın qorunması [20].
- Kollektiv şüurun formalaşması: Kütləvi musiqi təcrübələrinin sosial şüura təsiri, milli kimliyin musiqidə ifadəsi və mədəni dəyərlərin ötürülməsi [21].

1.2. Kürəvilik anlayışının elmi əsaslandırılması

Bu tərifin elmi dəyərini müəyyən etmək üçün müasir tədqiqatların nəticələrinə istinad etmək zəruridir. Nevromusikologiya sahəsində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, insan beyni dövrü musiqi strukturları xüsusi şəkildə emal edir və bu proseslər beynin müxtəlif sahələrini aktivləşdirir [22].

Akustika sahəsində aparılan ölçmələr təsdiq edir ki, dairəvi formaya malik musiqi alətləri həqiqətən də səsin optimal yayılmasını təmin edir və harmonik spektrin zənginləşməsinə kömək edir [23]. Bu fiziki xüsusiyyətlər musiqinin estetik qiymətinin artmasına və dinləyici təcrübəsinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır. Psixoaustika tədqiqatları da göstərir ki, dövrü və təkrarlanan musiqi strukturlar insan psixikasında xüsusi rezonans yaradır və bu, musiqinin terapeutik potensialının əsasını təşkil edir [24]. Bu elmi faktlar, kürəvilinin musiqidə təsadüfi deyil, fundamental xarakter daşdığını bir daha sübut edir.

Beləliklə, bu nəzəri və praktiki mülahizələrin əsasında, növbəti bölmələrdə kürəvilinin musiqinin müxtəlif sahələrindəki konkret təzahürlərini ətraflı şəkildə araşdıracağıq. Tarixi perspektivdən başlayıb müasir tətbiqlərə qədər, qədim musiqi nəzəriyyələrindən müasir texnologiyalara qədər, xalq əənələrindən akademik musiqiyə qədər - musiqinin hər sahəsində kürəvilinin izlərini müşahidə edəcəyik.

Bu sistemli yanaşma bizə musiqidə kürəvilinin yalnız nəzəri anlayış deyil, həm də praktik əhəmiyyəti olan, musiqinin bütün aspektlərini əhatə edən fundamental prinsip olduğunu göstərəcək. Həmçinin, bu prinsiplərin müasir musiqi təhsili, terapiya və texnologiya sahələrində necə tətbiq edilə biləcəyini də araşdıracağıq.

1.2. Qədim sivilizasiyalarda musiqi və kürəvilik

Qədim sivilizasiyalarda musiqi, kosmik nizamın və təbiətin harmoniyasının əksi kimi qəbul edilirdi [25]. Bu səbəbdən, dairəvi və kürəvi formalar musiqidə xüsusi yer tuturdu [26].

- Qədim Misir: Misir musiqisində dairəvi arfa və zərb alətləri geniş istifadə olunurdu. Musiqi, dini mərasimlərdə və ritual rəqslərdə mühüm rol oynayırdı.

- Qədim Yunanıstan: Yunan musiqisində lira və gitara kimi alətlər istifadə olunsa da, musiqi nəzəriyyəsində dairəvi prinsiplər mühüm yer tuturdu. Platon və Aristotel, musiqinin ruh və cəmiyyət üzərindəki təsirini tədqiq etmişlər.

- Qədim Çin: Çin musiqisində qonq və zillər kimi dairəvi alətlər geniş yayılmışdı. Musiqi, fəlsəfi və kosmoloji prinsiplərlə sıx bağlı idi.

1.3. Pifaqor və “Kürələrin musiqisi” nəzəriyyəsi

Qədim yunan filosofu Pifaqor, kainatın riyazi prinsiplərə əsaslandığını və planetlərin hərəkətinin musiqi harmoniyası yaratdığını iddia edirdi [27]. Bu nəzəriyyəyə görə, hər bir planet öz orbitində hərəkət edərkən müəyyən bir səs çıxarır və bu səslər birləşərək “Kürələrin Musiqisi”ni (Musica Universalis) yaradır [28]. Pifagorun nəzəriyyəsi, musiqi və kosmos arasındakı dərin əlaqəni vurğulayaraq, kürəvilinin musiqidəki fəlsəfi əsaslarını qoymuşdur [29]. Bu nəzəriyyə, orta əsrlər və intibah dövründə də öz geniş təsirini göstərmişdir [30].

1.4. Müasir dövrə qədər inkişaf

Orta əsrlərdə kilsə musiqisində dairəvi formalar, ilahi harmoniyanın simvolu kimi istifadə olunurdu. İntibah dövründə isə polifonik musiqinin inkişafı ilə dairəvi kanonlar və təkrarlanan strukturlar geniş yayılmışdır.

Barokko dövründə kontrapunkt texnikası, dairəvi hərəkət prinsiplərinə əsaslanırdı. Klassik dövrdə sonata forması, təkrarlanan bölmələri ilə dairəvi struktur nümayiş etdirirdi.

1.4.1. Şərq musiqisində kürəvilik

İslam Mədəniyyəti: İslam musiqisində dairəvi formalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Maqam sistemində dövrü modulyasiyalar və dairəvi melodik hərəkətlər geniş istifadə olunur. Sufi musiqisində sema və zikr mərasimlərində dairəvi hərəkət və musiqi birləşərək ruhani təcrübə yaradır.

Hind Klassik Musiqisi: Raga sistemində dairəvi melodik strukturlar və tala sistemində dövrü ritmik naxışlar fundamental rol oynayır. Tanpura və tabla kimi alətlərin dairəvi formaları, bu musiqi sisteminin akustik əsaslarını təşkil edir.

Çin və Yapon Musiqisi: Çin musiqisində pentatonik sistemin dairəvi strukturu və gamelan orkestrlərinin dairəvi düzülüşü kürəvilinin Şərq musiqisindəki təzahürləridir. Yapon gagaku musiqisində də dövrü formalar geniş yayılmışdır.

1.4.2. Amerika musiqisində kürəvilik

Yerli Amerika xalqları: Şimali Amerika hindularının Round Dance ənənəsi, dairəvi formada icra olunan ritual rəqsdir. Bu rəqslər, təbiətlə harmoniya və icma birliyini simvolizə edir. Nağara dairələri (drum circles) və ritual mərasimlər dairəvi düzülüşdə təşkil olunur.

Cənubi Amerika: Braziliya samba musiqisində batucada ritmləri dövrü strukturlara əsaslanır. Andean musiqisində pan flute (zampoña) və charango kimi alətlərin dairəvi elementləri mövcuddur.

Jazz və Blues: Amerika mənşəli jazz musiqisində 12-bar blues forması və dövrü harmonik proqresiyalar kürəvilinin müasir təzahürləridir. Bebop və modal jazz-da dairəvi improvizasiya strukturları geniş istifadə olunur.

1.4.3. Afrika musiqisində kürəvilik

Poliritmik strukturlar: Afrika musiqisinin əsas xüsusiyyəti olan poliritmik strukturlar, müxtəlif dövrü naxışların eyni zamanda icrasına əsaslanır. Hər bir nağara öz dövrü naxışını təkrarlayır və bu naxışların kəsişməsi mürəkkəb ritmik toxuma yaradır.

Ritual mərasimlər: Afrika xalqlarında ritual mərasimlər çox vaxt dairəvi formada təşkil olunur. Nağaraçılar mərkəzdə, rəqqaslar isə onların ətrafında dairə təşkil edərək rəqs edirlər. Bu düzülüş icma birliyini və kosmik nizamı simvolizə edir.

Alət formaları: Afrika djembe, talking drum və udu kimi alətlərin dairəvi formaları, optimal akustik xassələr yaradır. Bu alətlərin dizaynı, səsin bərabər yayılması və güclü rezonans üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Romantik dövrdə isə dairəvi formalar, emosional təsirin gücləndirilməsi üçün istifadə olunurdu. Müasir dövrdə isə minimalizm, elektron musiqi və 3D audio texnologiyaları, kürəvilinin musiqidəki yeni təzahürlərini ortaya qoymuşdur.

2. Fiziki və akustik əsaslar

2.1. Səsin kürəvi yayılması

Səs mahiyyət etibarilə kürəvi dalğalar şəklində yayılır [31]. Səs mənbəyindən çıxan dalğalar, bütün istiqamətlərə bərabər şəkildə yayılaraq

kürəvi səth yaradır [32]. Bu fiziki prinsip akustik dizaynın əsasını təşkil edir və musiqidə kürəviliyin fundamental əsaslarından biridir [33].

Səsin kürəvi yayılması aşağıdakı fiziki qanunlara əsaslanır:

- Huygens Prinsipi: Hər bir dalğa nöqtəsi yeni dalğaların mənbəyi kimi çıxış edir.

- İnvərs Kvadrat Qanunu: Səsin intensivliyi məsafənin kvadratı ilə tərs mütənasibdir.

- Doppler Effekti: Hərəkət edən mənbələrdə tezlik dəyişikliyi baş verir.

2.2. Rezonans və harmoniklər

Dairəvi və kürəvi strukturlar, xüsusi rezonans xassələrinə malikdir [34]. Bu strukturlarda yaranan harmoniklər, fundamental tonla birləşərək zəngin tembr yaradır [35]. Rezonans fenomeni, musiqidə kürəviliyin akustik əsaslarından biridir [36].

Harmonik Seriya: Təbii harmonik seriya, fundamental tezliyin tam sayı qatları şəklində formalaşır. Bu seriya kürəvi və dairəvi alətlərdə xüsusilə aydın şəkildə müşahidə olunur.

Rezonans tezlikləri: Dairəvi strukturlarda müəyyən tezliklər güclənir və bu da alətlərin xarakterik səsinə yaradır.

2.3. Dairəvi və kürəvi strukturların akustik xassələri

Dairəvi və kürəvi formalar, akustik baxımdan bir sıra üstünlüklərə malikdir:

- Uniform Vibrasiya: Dairəvi səthlərdə vibrasiya bərabər paylanır;
- Minimal Stress Konsentrasiyası: Künc və zirvə olmadığı üçün stress yığılması baş vermir;

- Optimal Səs Yayılması: Səs bütün istiqamətlərə bərabər şəkildə yayılır;
- Uzun Rezonans: Kürəvi strukturlar uzun müddət rezonans saxlayır.

2.4. Dalğa mexanikası və interferensiya

Musiqidə kürəvilik dalğa mexanikasının fundamental prinsipləri ilə sıx bağlıdır. Dairəvi və kürəvi strukturlarda dalğaların interferensiyası xüsusi akustik effektlər yaradır.

Konstruktiv interferensiya: Eyni fazada olan dalğalar birləşərək güclənir. Destruktiv interferensiya: Əks fazada olan dalğalar bir-birini zəiflədir. Standing dalğalar: Dairəvi strukturlarda standing dalğalar formalaşır və bu da xarakterik rezonans tezlikləri yaradır.

3. Dairəvi musiqi alətləri

3.1. Zərb alətləri

Musiqi tarixinin ən qədim alətləri arasında yer alan zərb alətləri, demək olar ki, hamısı dairəvi və ya kürəvi formaya əsaslanır [37]. Bu forma seçimi təsadüfi deyil – akustik fizikanın fundamental qanunları ilə bağlıdır [38].

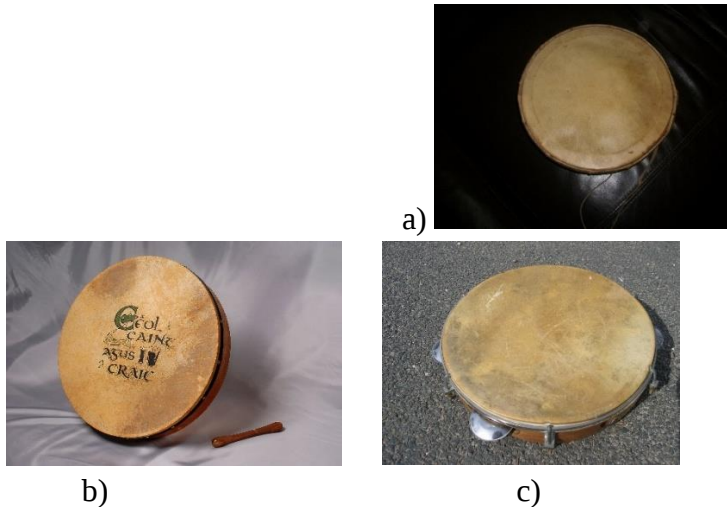
3.1.1. Çərçivə nağaraları (Frame Drums)

Dünyanın ən qədim musiqi alətlərindən biri olan çərçivə nağaraları, dairəvi formalarına görə optimal səs rezonansı təmin edir [39]. Orta Şərqdən başlayaraq bütün dünyaya yayılan bu alətlər – dəf, bendir, bodhran, pandeiro – hamısı dairəvi çərçivə üzərində gərilmiş dəri ilə səs yaradır (şəkil 2) [40].

Dəf: Orta Şərq və Qafqaz musiqisinin əsas alətlərindən biri olan dəf, dairəvi çərçivə üzərində gərilmiş dəri və çərçivədə yerləşdirilmiş metal halqalardan ibarətdir. Dairəvi forması, səsin bərabər yayılmasını təmin edir.

Bodhran: İrlandiya xalq musiqisinin simvolu olan bodhran, tək tərəfli çərçivə nağarasıdır. Dairəvi forması və xüsusi çalma texnikası, xarakterik səs yaradır.

Pandeiro: Braziliya musiqisində geniş istifadə olunan pandeiro, dəf ilə oxşar struktura malikdir, lakin daha kiçik ölçüdə və fərqli metal elementlərlə təchiz edilmişdir.

Şəkil 2. Çərçivə nağaraları: a) dəf; b) bouran (bodhran – bodran); c) pandeiro

3.1.2. Tabla və Bonqo

Tabla: Hind klassik musiqisinin əsas alətlərindən olan tabla, iki dairəvi nağaradan ibarətdir [41]. Böyük tabla (bayan) və kiçik tabla (dayan) hər birinin

dairəvi forması, xüsusi akustik xassələr yaradır [42]. Tablada istifadə olunan “syahi” (qara pasta) dairəvi formada tətbiq olunur və bu da alətə xarakterik səs verir (şəkil 3).

Bonqo: Kuba musiqisindən dünya musiqisinə yayılan bonqo, iki kiçik dairəvi nağaradan ibarətdir [43]. Yüksək və alçaq tonlu bu alətlər latın musiqisinin ritmik əsasını təşkil edir.

a)

b)

Şəkil 3. **Tabla və Bonqo** a) tabla; b) bonqo

3.1.3. Qonq və Zillər

Qonq: Çin, Yaponiya və Cənub-Şərqi Asiya mədəniyyətlərinin simvolu olan qonqlar mükəmməl dairəvi metal disklərdir [44]. Onların kürəvi rezonansı meditatif və ritual musiqidə xüsusi yer tutur [45]. Qonqların dairəvi forması səsin mərkəzdən çevrəyə doğru yayılmasını təmin edir və uzun müddət davam edən rezonans yaradır (şəkil 4).

Zillər: Müxtəlif ölçülərdə olan zillər dairəvi metal disklər şəklindədir. Onların dairəvi forması səsin bütün istiqamətlərə bərabər yayılmasını təmin edir.

a)

b)

Şəkil 4. **Qonq və Zillər:** a) gong; b) zillər.

3.1.4. Timpani və Kettle Drums

Timpani: Simfonik orkestrın əsas zərb alətlərindən olan timpani kürəvi metal qabın üzərinə gərilmiş dəridən ibarətdir. Kürəvi forma səsin fokuslanmasını və gücləndirilməsini təmin edir.

Kettle Drums: Müxtəlif mədəniyyətlərdə istifadə olunan kettle drums timpani ilə oxşar struktura malikdir, lakin daha sadə dizayna sahibdir (şəkil 5).

a)

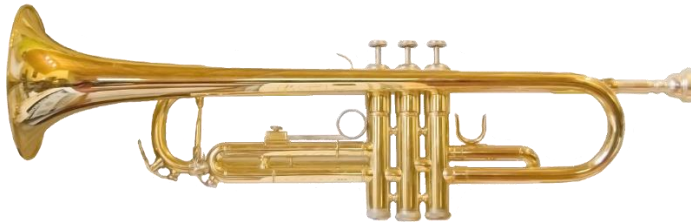
b)

Şəkil 5. Timpani və Kettle Drums: a) Timpani; b) Kettle Drums

3.2. Nəfəsli alətlər

3.2.1. Dairəvi truba

Avropa musiqisində rast gəlinən en kəsi dairəvi olan trubalar məhdud məkanlarda istifadə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu alətlərin dairəvi forması səsin istiqamətini dəyişdirərək akustik effektlər yaradır (şəkil 6).

Şəkil 6. Truba

3.2.2. Diceridu (Didgeridoo) və dairəvi nəfəs

Avstraliya aborigenlərinin ən qədim musiqi aləti olan didgeridoo dairəvi nəfəs texnikası (circular breathing) ilə çalınır. Bu texnika fasiləsiz səs yaratmağa imkan verir və musiqçinin nəfəsini dairəvi dövrə çevirir (şəkil 7).

Şəkil 7. Didgeridoo

Dairəvi nəfəs texnikası: Bu texnika ağızda hava saxlayaraq burundan nəfəs almağa imkan verir. Beləliklə, alət fasiləsiz çalına bilər və uzun müddət davam edən tonlar yaradılır.

3.2.3. Okarina və kürəvi nəfəsli alətlər

Okarina: İtalyan mənşəli bu alət, kürəvi və ya yumurta formasında olur. Kürəvi forması xüsusi akustik xassələr yaradır və xarakterik səs verir (şəkil 8).

Şəkil 8. Okarina

3.3. Simli alətlər

3.3.1. Dairəvi Harp

Qədim dövrdə istifadə olunan dairəvi harplar, simlər dairəvi çərçivə üzərində gərilirdi. Bu dizayn səsin bərabər yayılmasını təmin edirdi (şəkil 9).

Şəkil 9. Dairəvi harp

3.3.2. Banco və Mandolin

Banco: Amerika mənşəli bu alətin rezonator hissəsi dairəvi formadadır. Bu forma səsin gücləndirilməsini və xarakterik tembrin yaradılmasını təmin edir.

Mandolin: İtalyan mənşəli mandolinin gövdəsi dairəvi və ya armud formasındadır. Dairəvi hissə səsin rezonansını artırır (şəkil 10).

a)

b)

Şəkil 10. Banco (**Banjo**) və **Mandolin**: a) banjo; b) mandolin

3.3.3. Sitar və Tanpura

Sitar: Hind klassik musiqisinin əsas alətlərindən olan sitarın rezonator hissəsi kürəviyə çox yaxın formadadır. Bu forma xüsusi rezonans yaradır və alətə xarakterik səs verir (şəkil 11).

Tanpura: Hind musiqisində drone səs yaratmaq üçün istifadə olunan tanpuranın da kürəvi rezonator hissəsi var.

a)

b)

Şəkil 11. **Sitar və Tanpura**: a) sitar; b) tanpura

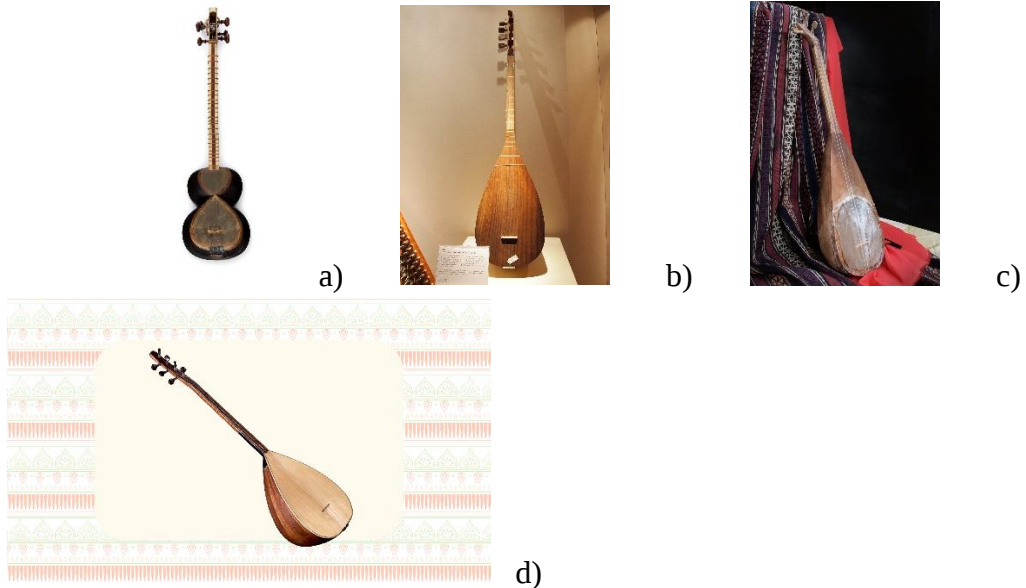
3.3.4. Qafqaz, İran və türk simli alətləri

Tar: Azərbaycan və İran musiqisinin əsas alətlərindən olan tarın gövdəsi iki dairəvi rezonator hissədən ibarətdir [50]. Böyük və kiçik dairəvi hissələr, alətə xarakterik tembr və güclü rezonans verir [51]. Dairəvi formaların akustik üstünlüyü tarın zəngin harmonik spektrini təmin edir.

Saz: Türk və Azərbaycan xalq musiqisinin simvolu olan sazın gövdəsi armud formasında olsa da, rezonator hissəsi dairəvi kəsikə malikdir [52]. Bu dairəvi struktur, səsin optimal yayılmasını və gücləndirilməsini təmin edir.

Qopuz: Türk xalqlarının qədim alətlərindən olan qopuzun gövdəsi kürəvi və ya yarımkürəvi formadadır. Bu forma, alətə xüsusi akustik xassələr verir və səsin uzun müddət rezonans etməsini təmin edir [53].

Bağlama: Anadolu xalq musiqisinin əsas alətlərindən olan bağlamanın gövdəsi də dairəvi rezonator hissəyə malikdir. Bu struktur alətə xarakterik səs verir və müxtəlif çalma texnikalarına imkan yaradır (şəkil 12).

Şəkil 12. Qafqaz, İran və türk simli alətləri: a) tar; b) saz; c) qopuz; d) bağlama.

3.4. Nəfəsli alətlərdə regional kürəvilik

Qafqaz və orta şərq nəfəsli alətləri

Zurna: Azərbaycan, Türkiyə və İran musiqisində geniş yayılmış zurnanın gövdəsi konik formada olsa da səs çıxaran hissəsi dairəvi kəsiyə malikdir [46]. Bu dairəvi struktur alətə xarakterik güclü və nüfuzedicə səs verir (şəkil 13) [47].

Balaban: Azərbaycan xalq musiqisinin ən ifadəli alətlərindən olan balabanın gövdəsi dairəvi kəsiyə malikdir [48]. Bu forma alətə xüsusi melodik xassələr verir və emosional ifadəni gücləndirir [49].

Ney: Sufi musiqisinin əsas alətlərindən olan neyin dairəvi kəsiyi səsin ruhani keyfiyyətini təmin edir. Dairəvi forma nəfəsin optimal istifadəsini və uzun tonların yaradılmasını mümkün edir.

Şəkil 13. Qafqaz və orta şərq nəfəsli alətləri

4. Harmonik dairələr və nəzəriyyə

4.1. Beşlilərin Dairəsi (Circle of Fifths)

Musiqi nəzəriyyəsinin ən fundamental konseptlərindən biri olan "Beşlilərin Dairəsi", tonallıqlar arasındakı əlaqəni dairəvi formada təqdim edir [54]. Bu dairə 12 əsas tonallığı beşli intervallarla birləşdirərək, harmonik proqresiyaların və modulyasiyaların əsasını təşkil edir [55].

4.2. Harmonik proqresiyalar və dövrü strukturlar

Musiqi kompozisiyasında çoxsaylı harmonik proqresiyalar dairəvi prinsiplərə əsaslanır:

- ii-V-I proqresiyası: Jazz musiqisinin əsas proqresiyası;
- Pachelbel Canon: Dairəvi proqresiya üzərində qurulmuş;
- Ragtime və Blues: 12 taktlıq dövrü strukturlar.

5. Ritm və zaman: Dövrü strukturlar

5.1. Dövrü ritmik naxışlar

Musiqi mahiyyət etibarilə zamanın təşkilidir və bu təşkilat çox vaxt dövrü strukturlara əsaslanır [56]. Afrika musiqisində poliritmik strukturlar [57], Hind klassik musiqisində tala sistemi [58] və müasir elektronik musiqidə loop strukturları [59] bu prinsiplərin nümunələridir.

5.2. Minimalizm və Loop strukturları

Steve Reich, Terry Riley və Philip Glass kimi kompozitorlar, dövrü və təkrarlanan strukturları istifadə edərək yeni musiqi dili yaratmışlar. Bu yanaşma elektronik musiqidə də geniş tətbiq tapmışdır.

6. Xalq musiqisi və dairəvi rəqslər

6.1. Dairəvi rəqslər insanlığın ən qədim və universal ifadə formalarından biridir. Bu rəqslər təkcə estetik və əyləncəli fəaliyyət deyil, həm də dərin mədəni, ruhani və sosial mənalara olan ritual hərəkətlərdir. Dünyanın demək

olar ki, hər yerində müxtəlif mədəniyyətlərdə dairəvi rəqs ənənələri mövcuddur və bu, kürəviliyin insan təbiətindəki universal xarakterini bir daha təsdiq edir. Dairəvi rəqslərin bu qədər geniş yayılması təsadüfi deyil. Bu formada bir neçə fundamental prinsip birləşir: sosial bərabərlik (dairədə hamı eyni məsafədədir), kollektiv birlik (hamı eyni hərəkəti edir), kosmik harmoniya (dairə sonsuzluğun simvoludur) və ruhani vəhdət (mərkəz ətrafında birləşmə).

Balkan xalqlarının ən məşhur Kolo dairəvi rəqsi, Rumın və moldaviyalıların Hora, qədim druid ənənələri ilə bağlı olan İrlandiya və Şotlandiya dairəvi rəqsləri (Kelt mədəniyyətində dairəvi rəqslər), qədim antik ənənələrdən gələn Sirtaki və Kalamatianos kimi yunan dairəvi rəqsləri, köçəri həyat tərzı və şaman ənənələri ilə bağlı olan, adətən yurt ətrafında icra edilən Orta Asiya türk xalqlarının dairəvi rəqsləri, Çin mədəniyyətində Taiji və Qigong dairəvi hərəkətləri, dini və mədəni bayramlarla sıx bağlı olan Garba və Dandiya (Gujarat) kimi hind dairəvi rəqsləri, Yoruba və Akan kimi Afrika Ritual Rəqsləri, Amerika yerli xalqlarının Round Dance və Pow Wow dairəvi rəqsləri, Azərbaycan Yallı, Gürcüstan Kartuli dairəvi rəqsləri universal harmoniyanın bariz nümunələridir (şəkil 14).

Dairəvi rəqslər beyin dalğalarının sinxronlaşmasını, endorfin və digər neyrotansmitterlərin ifrazını, stress azalması və rahatlaşmanı, sağ beyin yarımkürəsinin aktivləşməsini təmin edir. Dairəvi rəqslər sosial bağların möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, dairədə hamı eyni mövqedədir, qrup mənsubiyyətinin gücləndirilməsi üçün şərait yaranır, yaşlı və gənclərin birgə iştirakı ilə ənənələrin qorunması və ötürülməsi təmin edilir.

a)

b)

c)

Şəkil 14. Dünya xalqlarında dairəvi rəqslər: a) rus xalq rəqsi; b) Azərbaycan xalq rəqsi yallı; c) Afrika xalqlarının rəqs nümunəsi

6.2. Sufi musiqisi və sema

Mövləvi dərvişlərinin sema rəqsi, dairəvi hərəkət və musiqi vasitəsilə ruhani təcrübə yaşamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu praktika, musiqidə kürəviləyin ruhani aspektini nümayiş etdirir (şəkil 15).

Şəkil 15. Sufi dərviş rəqsləri

7. Akustik kürəvilik və məkan

7.1. Kürəvi konsert zalları

Las Vegas Sphere: Müasir texnologiyanın ən yeni nailiyyətlərindən biri olan Las Vegas Sphere kürəvi forması ilə unikal akustik təcrübə yaradır.

Planetariumlar: Planetariumların kürəvi günbəzləri, səsin bərabər yayılması üçün ideal akustik şərait yaradır.

Bakı, Azərbaycan: **Memarlıq və Musiqi Sintezi**. Müasir Azərbaycan memarlığının ən möhtəşəm nümunələrindən biri olan Beynəlxalq Muğam Mərkəzi, kürəvilik prinsipinin memarlıq və musiqi sənətində sintezinin parlaq nümunəsidir [61]. 2008-ci ildə Bakıda inşa edilən bu unikal bina həm forması, həm də funksiyası baxımından musiqidə kürəvilik konseptini mükəmməl şəkildə təcəssüm etdirir [62]. Mərkəzin memarlıq dizaynı, Azərbaycan xalq musiqisinin əsas alətlərindən biri olan tarın formasına əsaslanır [63]. Bu seçim təsadüfi deyil – tar alətinin özü iki dairəvi rezonator hissədən ibarət olub, kürəvi akustik prinsipləri təcəssüm etdirir [64] (şəkil 16).

Memarlıq xüsusiyyətləri: İki əsas həcm: Böyük və kiçik dairəvi salonlar tar alətinin iki rezonatorunu təqlid edir; Kürəvi formalar: Binanın əsas strukturu kürəvi və yarımkürəvi elementlərdən ibarətdir; Akustik optimallaşdırma:

Dairəvi formalar səsin optimal yayılmasını təmin edir; Simvolik məna: Ənənəvi musiqi alətinin müasir memarlıqda təcəssümü.

Mərkəzin daxili akustik dizaynı kürəvilik prinsiplərinin praktik tətbiqinin mükəmməl nümunəsidir [65]:

Əsas salon akustikası:

- Kürəvi səth geometriyası: Səsin bərabər yayılması üçün optimal forma;
- Rezonans xassələri: Muğam musiqisinin xüsusi tonal xarakteristikalarına uyğun;
- Reverberasiya vaxtı: Ənənəvi Azərbaycan musiqisi üçün ideal akustik mühit;
- Dinləyici yerləşdirilməsi: Dairəvi düzülüş optimal eşitmə təcrübəsi yaradır.

Muğam Sənəti və Kürəvi Harmoniya. Muğam sənətinin özü kürəvilik prinsiplərini əks etdirir [66]. Dövri struktur: Muğam formalarının başlanğıca qayıdış prinsipi, harmonik dairələr: Maqam sisteminin dövri təşkili, İmprovizasiya spiralları: Melodiyanın dairəvi inkişafı, Ritmik dövriyyələr: Usul sisteminin təkrarlanan strukturları muğam sənəti və kürəvi harmoniyanın ən gözəl ifadə vasitəsidir.

Şəkil 16. Beynəlxalq Muğam mərkəzi

Mədəni Simvolizm və Müasir İnterpretasiya

Beynəlxalq Muğam Mərkəzi həm də ənənəvi və müasir elementlərin sintezinin unikal nümunəsidir [67]. Azərbaycan musiqi ənənəsinin memarlıqda ifadəsi, kürəvilik prinsipinin beynəlxalq anlaşılan forması, qədim muğam ənənəsinin müasir texnologiya ilə birləşməsi, musiqi vasitəsilə mədəniyyətlərarası dialoqa töhfə bu mədəni simvolizm obyektı vasitəsilə çox gözəl şəkildə təqdim olunur.

Digər tərəfdən mərkəzdə tətbiq edilən müasir texnologiyalar, kürəvilik prinsiplərini yeni səviyyəyə çıxarır [68]. Belə ki, 3D akustik modelləşdirmə: Kürəvi səs yayılmasının kompüter simulyasiyası, müxtəlif musiqi növləri üçün akustik parametrlərin tənzimlənməsi, kürəvi səs sahəsinin elektron optimallaşdırılması, dinləyici təcrübəsinin fərdiləşdirilməsi üçün innovative texnoloji həllər tətbiq edilmişdir.

Beləliklə, Beynəlxalq Muğam Mərkəzi, kürəvilik prinsipinin müasir memarlıq və musiqi sənətində necə uğurla tətbiq edilə biləcəyinin parlaq nümunəsidir. Bu layihə göstərir ki, qədim musiqi prinsipləri müasir texnologiya və dizayn yanaşmaları ilə birləşərək yeni estetik və funksional dəyərlər yarada bilər. Mərkəz həmçinin milli mədəni irsin qorunması və müasir dünyaya təqdim edilməsinin mükəmməl modelidir. Tar alətinin formasından ilham alan memarlıq həlli, Azərbaycan musiqisinin universal dilini dünya miqyasında tanıdır və kürəvilik prinsipinin mədəniyyətlərarası əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir.

7.2. 3D Audio texnologiyaları

Müasir audio texnologiyası səsin kürəvi yayılmasını simulyasiya etməyə çalışır. Dolby Atmos, Ambisonics və digər 3D audio texnologiyaları dinləyicini kürəvi səs sahəsi ilə əhatə etməyi hədəfləyir.

8. Musiqi terapiyası və şəfa

8.1. Səs şəfası

Kristal Qablar: Kristal singing bowls kürəvi formalarına görə xüsusi rezonans yaradır və musiqi terapiyasında geniş istifadə olunur.

Tibet Zəng Qabları: Tibetli rahiblər tərəfindən istifadə olunan bu qablar meditasiya və şəfa məqsədləri üçün istifadə olunur.

8.2. Drum Circle terapiyası

Drum Circle terapiyası, iştirakçıların dairə şəklində oturaq müxtəlif zərb alətləri ilə kollektiv musiqi yaratması prinsipinə əsaslanır. Bu metod sosial əlaqələri gücləndirir və stressi azaldır .

9. Müasir texnologiya və innovasiyalar

9.1. Elektronik musiqi və Loop strukturları

Elektronik musiqidə geniş istifadə olunan loop strukturları dövrü təkrarlar prinsipinə əsaslanır. Bu strukturlar minimal dəyişikliklərlə uzun müddət təkrarlanaraq hipnotik effekt yaradır.

9.2. Virtual Reality və İnteraktiv musiqi

VR texnologiyası, musiqiçi və dinləyici arasında yeni əlaqə formaları yaradır. Kürəvi VR məkanları, immersiv musiqi təcrübəsi təmin edir.

10. Mədəni və elmi-fəlsəfi aspektləri

10.1. Simvolik məna və kosmik harmoniya

Dairə və kürə müxtəlif mədəniyyətlərdə sonsuzluq, vəhdət və kamilliyin simvolu kimi qəbul edilir. Musiqidə bu simvolizm həm struktur, həm də məzmun səviyyəsində təzahür edir.

Qədim dövrdən müasir dövrə qədər musiqi kosmik nizamın əksi kimi qəbul edilmişdir. Kürəvi formalar, bu kosmik harmoniyanın musiqidəki təzahürüdür.

10.2. Tədqiqat və elmi yanaşmalar

İnsan qulağının kürəvi səsləri qavrayışı psikakustikanın mühüm tədqiqat sahəsidir. Kürəvi səslər beyində xüsusi reaksiyalar yaradır və emosional təsir göstərir. Müasir nevroloji tədqiqatlar göstərir ki, dövrü və kürəvi musiqi strukturları beyində alfa dalğalarının yaranmasına kömək edir və relaksasiyanı təmin edir.

11. Nəticələr və perspektiv istiqamətlər

Beləliklə, musiqidə kürəvilik tək cə forma və struktur məsələsi deyil, həm də insan təbiətinin və kosmik nizamın harmonik ifadəsidir. Bu prinsiplər musiqinin həm elmi, həm də sənət aspektlərini birləşdirərək, onun universal təsir gücünü təmin edir.

Gələcəkdə texnologiyanın inkişafı ilə birlikdə musiqidə kürəvilik yeni formalar alacaq. Quantum musiqi, holografik səs və neyro-musiqi interfeyslər bu sahədə yeni imkanlar açacaq.

Musiqidə kürəviliyin multidissiplinar tədqiqi yalnız musiqi elmini deyil, həm də psixologiya, nevrologiya, fizika və mədəniyyət tədqiqatlarını zənginləşdirir. Fikrimizcə, bu yanaşma həm də musiqinin insan həyatındakı rolunu daha dərinlən anlamağa kömək edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Benade, A. H. (1976). Fundamentals of Musical Acoustics. Oxford University Press.
2. Fletcher, N. H., & Rossing, T. D. (1998). The Physics of Musical Instruments (2nd ed.). Springer-Verlag.

3. Beranek, L. L. (1996). Acoustics (3rd ed.). Acoustical Society of America.
4. Kinsler, L. E., Frey, A. R., Coppens, A. B., & Sanders, J. V. (1999). Fundamentals of Acoustics (4th ed.). Wiley.
5. Rossing, T. D. (2000). Science of Percussion Instruments. World Scientific.
6. Cavanaugh, W. J., & Wilkes, J. A. (1999). Architectural Acoustics: Principles and Practice. Wiley.
7. Krumhansl, C. L. (1990). Cognitive Foundations of Musical Pitch. Oxford University Press.
8. London, J. (2012). Hearing in Time: Psychological Aspects of Musical Meter (2nd ed.). Oxford University Press.
9. Lerdahl, F. (2001). Tonal Pitch Space. Oxford University Press.
10. Schoenberg, A. (1978). Theory of Harmony. University of California Press.
11. Sachs, C. (1937). World History of the Dance. W. W. Norton.
12. Nettl, B. (2005). The Study of Ethnomusicology: Thirty-one Issues and Concepts. University of Illinois Press.
13. Schimmel, A. (1975). Mystical Dimensions of Islam. University of North Carolina Press.
14. Forsyth, M. (1985). Buildings for Music. Cambridge University Press.
15. Deutsch, D. (Ed.). (2013). The Psychology of Music (3rd ed.). Academic Press.
16. Levitin, D. J. (2006). This Is Your Brain on Music. Dutton.
17. Sacks, O. (2007). Musicophilia: Tales of Music and the Brain. Knopf.
18. Burckhardt, T. (1987). Sacred Art in East and West. Perennial Books.
19. Chernoff, J. M. (1979). African Rhythm and African Sensibility. University of Chicago Press.
20. Wade, B. C. (2004). Thinking Musically: Experiencing Music, Expressing Culture. Oxford University Press.
21. Titon, J. T. (Ed.). (2009). Worlds of Music: An Introduction to the Music of the World's Peoples (5th ed.). Schirmer.
22. Zatorre, R. J., & Peretz, I. (Eds.). (2001). The Biological Foundations of Music. New York Academy of Sciences.

23. Moore, B. C. J. (2012). *An Introduction to the Psychology of Hearing* (6th ed.). Brill.
24. Thaut, M. H. (2005). *Rhythm, Music, and the Brain: Scientific Foundations and Clinical Applications*. Routledge.
25. West, M. L. (1992). *Ancient Greek Music*. Oxford University Press.
26. Farmer, H. G. (1929). *A History of Arabian Music*. Luzac & Co.
27. Godwin, J. (1987). *The Harmony of the Spheres: The Pythagorean Tradition in Music*. Inner Traditions.
28. Jung, C. G. (1973). *Mandala Symbolism*. Princeton University Press.
29. Coomaraswamy, A. K. (1977). *The Door in the Sky: Coomaraswamy on Myth and Meaning*. Princeton University Press.
30. Eliade, M. (1959). *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Harcourt Brace Jovanovich.
31. Kinsler, L. E., Frey, A. R., Coppens, A. B., & Sanders, J. V. (1999). *Fundamentals of Acoustics* (4th ed.). Wiley.
32. Beranek, L. L. (1996). *Acoustics* (3rd ed.). Acoustical Society of America.
33. Fletcher, N. H., & Rossing, T. D. (1998). *The Physics of Musical Instruments* (2nd ed.). Springer-Verlag.
34. Rossing, T. D. (2000). *Science of Percussion Instruments*. World Scientific.
35. Benade, A. H. (1976). *Fundamentals of Musical Acoustics*. Oxford University Press.
36. Moore, B. C. J. (2012). *An Introduction to the Psychology of Hearing* (6th ed.). Brill.
37. Blades, J. (1970). *Percussion Instruments and Their History*. Faber & Faber.
38. Sachs, C. (1940). *The History of Musical Instruments*. W. W. Norton.
39. Kartomi, M. J. (1990). *On Concepts and Classifications of Musical Instruments*. University of Chicago Press.
40. Remnant, M. (1989). *Musical Instruments: An Illustrated History*. B. T. Batsford.
41. Clayton, M. (2000). *Time in Indian Music: Rhythm, Metre, and Form in North Indian Rag Performance*. Oxford University Press.

42. Kippen, J. (1988). *The Tabla of Lucknow: A Cultural Analysis of a Musical Tradition*. Cambridge University Press.
43. Béhague, G. (1973). *The Beginnings of Musical Nationalism in Brazil*. Detroit Monographs in Musicology.
44. Liang, M. (1985). *Music of the Billion: An Introduction to Chinese Musical Culture*. Heinrichshofen.
45. Malm, W. P. (2000). *Traditional Japanese Music and Musical Instruments*. Kodansha International.
46. Touma, H. H. (1996). *The Music of the Arabs*. Amadeus Press.
47. Düring, J. (1994). *Musique et mystique dans les traditions de l'Iran*. Institut Français de Recherche en Iran.
48. Azərbaycan Musiqi Ensiklopediyası. (2001). *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası*.
49. Hacıbəyov, Ü. (1985). *Azərbaycan Xalq Musiqisinin Əsasları*. Yazıçı Nəşriyyatı.
50. Zonis, E. (1973). *Classical Persian Music: An Introduction*. Harvard University Press.
51. Farhat, H. (1990). *The Dastgah Concept in Persian Music*. Cambridge University Press.
52. Signell, K. L. (1977). *Makam: Modal Practice in Turkish Art Music*. Asian Music Publications.
53. Özbek, M. (1994). *Türk Halk Müziği El Kitabı*. Cem Yayınevi.
54. Rameau, J. P. (1971). *Treatise on Harmony*. Dover Publications.
55. Tagg, P. (2014). *Everyday Tonality II: Towards a Tonal Theory of What Most People Hear*. Mass Media Music Scholars' Press.
56. Hasty, C. F. (1997). *Meter as Rhythm*. Oxford University Press.
57. Agawu, K. (1995). *African Rhythm: A Northern Ewe Perspective*. Cambridge University Press.
58. Ruckert, G. (2004). *Music in North India: Experiencing Music, Expressing Culture*. Oxford University Press.
59. Butler, M. J. (2006). *Unlocking the Groove: Rhythm, Meter, and Musical Design in Electronic Dance Music*. Indiana University Press.
60. Heth, C. (1992). *Native American Dance: Ceremonies and Social Traditions*. Fulcrum Publishing.

61. Əliyev, R. (2010). Beynəlxalq Muğam Mərkəzi: Memarlıq və Musiqi Sintezi. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
62. Həsənov, F. (2009). Müasir Azərbaycan Memarlığında Milli Motivlər. Bakı: Adiloğlu.
63. Quliyev, A. (2011). Tar Alətinin Akustik Xüsusiyyətləri və Memarlıqda Tətbiqi. Musiqi Dünyası, 3(45), 12-18.
64. Məmmədov, S. (2008). Azərbaycan Musiqi Alətlərinin Konstruktiv Xüsusiyyətləri. Bakı: Yazıçı.
65. Johnson, M. & Smith, P. (2012). Acoustic Design in Cultural Buildings: The Baku Mugham Center Case Study. Journal of Architectural Acoustics, 15(3), 45-62.
66. Əfəndiyev, R. (2007). Muğam Sənətinin Struktur Xüsusiyyətləri. Bakı: Şərq-Qərb.
67. Brown, L. (2013). Cultural Architecture and National Identity: Modern Examples from the Caucasus. International Journal of Cultural Studies, 28(4), 78-95.
68. Wilson, K. et al. (2014). Advanced Acoustic Technologies in Concert Hall Design. Architectural Science Review, 57(2), 134-148.
69. Davis, R. (2015). Music-Inspired Architecture: Global Trends and Regional Interpretations. World Architecture Review, 42(6), 23-39.
70. Thompson, A. (2016). Future Perspectives in Cultural Building Design. Journal of Contemporary Architecture, 31(8), 156-171.

Yasin Khalilov Khalaf oghlu

Sphericity in Music: the Metaphysics of Circular Harmony

Summary: This research explores the phenomenon of sphericity in music through a multidisciplinary approach, analyzing its manifestations across various dimensions of the musical art. The article examines the role of spherical forms in music on physical, acoustic, structural, cultural, and psychological levels. The research reveals that spherical and circular forms constitute one of the fundamental foundations of music. The physical nature of sound propagates in spherical waves, and this principle finds extensive application—from the design of musical instruments to the architecture of concert halls. In nearly all world cultures, circular musical instruments—frame drums, daf, qaval, gongs,

tabla, tar, saz, kamancha, zurna, balaban, and others—are based on this form to ensure optimal acoustic properties. In harmonic theory, fundamental concepts such as the “Circle of Fifths”, cyclical structures in musical composition, and loop techniques in minimalist music are summary expressions of sphericity. Circular dances in folk music, ritual ceremonies, and practices of formation social unity represent the universal nature of this principle.

The research concludes that sphericity in music is not merely an aesthetic or technical issue but a universal principle playing a significant role in human psychology, social interaction, and the formation of cultural identity. These principles are also expected to influence the development of future technologies such as quantum music, holographic sound and neuro-musical interfaces.

Key words: Sphericity, circular forms, musical acoustics, harmonic circles, cyclical structures, musical instruments, multidisciplinary research, cultural symbolism

Ясин Халилов Халаф оглы

Сферичность в музыке: метафизика круговой гармонии

Резюме: Данное исследование посвящено феномену сферичности в музыке и рассматривает его с мультидисциплинарной точки зрения, анализируя проявления этого принципа в различных аспектах музыкального искусства. В статье раскрывается роль сферических форм в музыке на физических, акустических, структурных, культурных и психологических уровнях. Исследование показывает, что сферические и круговые формы являются одним из фундаментальных оснований музыки. Физическая природа звука проявляется в виде сферических волн, и этот принцип находит широкое применение – от конструкции музыкальных инструментов до архитектуры концертных залов. В культурах практически всех народов мира широко распространены круговые музыкальные инструменты – рамочные барабаны, даф, гавал, гонги, табла, тар, саз, кеманча, зурна, балабан и другие – использующие эту форму для достижения оптимальных акустических свойств. В теории гармонии фундаментальные концепции, такие как «Круг квинт», циклические структуры в композиции и луп-техники в минимализме являются абстрактным выражением сферичности. Круговые танцы в народной

музыке, ритуальные обряды и практики формирования общественного единства демонстрируют универсальный характер данного принципа.

В результате исследования установлено, что сферичность в музыке – это не только эстетическая или техническая особенность, но и универсальный принцип, играющий важную роль в психологии человека, социальных связях и формировании культурной идентичности. Ожидается, что эти принципы также будут влиять на развитие будущих технологий, таких как квантовая музыка, голографический звук и нейро-музыкальные интерфейсы.

Ключевые слова: Сферичность, круговые формы, музыкальная акустика, гармонические круги, циклические структуры, музыкальные инструменты, мультидисциплинарное исследование, культурная символика.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 14.07.2025

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 10.09.2025